

Ana-Maria Milčić

samostalna istraživačica / *independent researcher*
Castello 3385/c, Venecija / Venice
anamm989@gmail.com

Pregledni rad / *Subject review*

UDK / UDC: 73/77(497.1)“19”

061.4(497.5 Rijeka)“1960/1991”

15. 6. 2015.

Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u Rijeci, 1960.–1991.

Ključne riječi: Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, omladinske izložbe, riječka umjetnička scena, Moderna galerija Rijeka, politika i umjetnost

Keywords: Biennale of Young Yugoslav Artists (Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika), youth exhibitions, Rijeka art scene, Museum of Modern Art, politics and art

»Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika« likovna je manifestacija koja se održavala u Rijeci između 1960. i 1991. godine. Pojavljuje se unutar socijalističkog vala mladosti, a pravo sudjelovanja imali su svi jugoslavenski umjetnici do 35 godina. Glavni cilj izložbe bio je prikazati sve prakse na području likovnih umjetnosti mlađe generacije. Pojedinih godina posustaje se u ovom cilju i izložbe postoje kao usporedni svjetovi aktivnostima studentskih galerija. Rad predstavlja prvi sažeti prikaz likovne manifestacije koja se promatra u širem društvenom, kulturnom i političkom kontekstu.

Uvod

Biennialima mladih jugoslavenskih umjetnika u Rijeci dosad u struci nije posvećena veća pozornost i ne postoji referentna literatura koja bi manifestaciju problematizirala u cijelosti, te je diplomski rad¹ na kojem je baziran ovaj članak svojevrsan preliminarni uvid. Vrijedne doprinose temi dali su Daina Glavočić u knjizi *Boris Vižintin: 1921.–2001.*² te Berislav Valušek u knjizi *Strategije promjena: likovna Rijeka 1980.–1995.*³ Valja još spomenuti esej Ljiljane Domić *Mjere i mijene*⁴ iz 1979. kada se osvrnula na deset održanih *Biennala mladih*. Tekst se sastoji od kratkog pregleda svake izložbe isticanjem dominantnih pravaca i posebnosti. U svrhu pozicioniranja i valoriziranja manifestacije unutar šireg konteksta daje se osvrt na razna slična umjetnička i politička događanja. U svrhu ilustracije recepcije programa prati se novinska kritika. Preko statističkih podataka rekreira se obujam manifestacije te koliko je bila vjerna zadanom *panjugo-*

slavenskom karakteru. Prema tome, tri su razine teksta: povijesno-arhivska informativna, kontekstualizacijska i interpretacijska valorizacija.

U riječkoj Modernoj galeriji 1960. započinje manifestacija *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, jedina takvog karaktera u Jugoslaviji. Trajat će usporedno uz društvena i politička zbivanja koja će Jugoslaviju, a time i manifestaciju, 1991. dovesti do propasti. Svake dvije godine u riječkoj Modernoj galeriji te u dodatnim izložbenim prostorima prikazivana su aktualna događanja na umjetničkoj sceni mladih iz svih dijelova Jugoslavije. Demokratičan izbor u pogledu umjetničkog opredjeljenja i nacionalnosti trebao je osigurati zastupljenost različitih stilova, škola i praksi kako afirmiranih tako i neafirmiranih likovnih umjetnika do 35 godina. Tragati za kompletnim pregledom i smjerovima za pravilnu anticipaciju budućnosti likovne umjetnosti u Jugoslaviji pokazao se ipak preambicioznim zadatkom. Uočena su ipak pojedina kvalitetna imena koja će nakon prelaska iz umjetničke mladosti, koliko god kontroverzna sama ideja mladosti u umjetnosti bila, biti nositelji zrelih i relevantnih

suvremenih ostvarenja. Iz naravi manifestacije slijedi da često nema jedne dominantne tematske preokupacije ili stilske usmjerenosti nego je svake godine veći ili manji pluralizam stilova i tematika. *Biennale* tijekom svoga tridesetogodišnjeg postojanja prolazi kroz oscilacije nivoa kvalitete i dosljednosti zadanog koncepta.

Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika – počeci

Nakon iznenadnog raskida sa Sovjetskim Savezom 1948., iznjedrili su uvjeti za drugačija ideološka usmjerenja. Pod krilaticom *jugoslavenski put u socijalizam* počelo je političko razdoblje razvitka novoga društvenog sustava, temeljenog na društvenom vlasništvu i samoupravljanju. Nova kulturna politika htjela je dati do znanja zapadu da više nije pod sovjetskim direktivama te da »će u velikoj mjeri provesti političku i ekonomsku liberalizaciju, redefinirati i modificirati unutarnju politiku«. ⁵ Kada je promjena kulturne politike bila u punom pogonu i kada su dobivena financijska sredstva, te pojedinim ključnim izložbama pripremljen teren za daljnja modernistička djelovanja (riječki *Saloni*, izložbe exatovca, *I. didaktička izložba apstraktne umjetnosti*, predstavnici Jugoslavije na 28. *venecijanskom bijenalu*, i dr.), stvoreni su uvjeti za osnivanje raznih manifestacija, a jedna od njih jest i *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*. Svojom karakterom odgovarao je potrebi stvaranja jugoslavenskoga nacionalnog identiteta i povezivanju različitih nacionalnosti u socijalizmu. Šezdesetih, na vrhuncu poslijeratnoga zlatnog doba, dolazi do kvantitativno ubrzanijeg i svestranijeg razvoja vizualnih umjetnosti. Posljedično se pojavljuje potreba za organiziranjem stalne manifestacije koja bi u redovitim vremenskim razmacima mogla dati presjek događanja među onima koji će biti protagonisti umjetničke sutrašnjice (mladi).

Tadašnji direktor Moderne galerije i idejni začetnik *Biennala mladih* Boris Vižintin bio je i savjetnik saveznog Fonda Moše Pijade (FMP), osnovanog u Beogradu s ciljem pomaganja mladim umjetnicima. U strukturalnom i koncepcijskom pogledu dva su važna događaja za *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*: pariški međunarodni *Biennale mladih* osnovan 1959. i izložba jugoslavenskoga dosega *Mladi i likovno stvaralaštvo* (Beograd, 1958.). Aktivnost i već postojeća prepoznatljivost Moderne galerije kroz izložbu *Salon 54*, zajedno s upravnim odborom Fonda Moše Pijade koji je dao financijsku pomoć, te uz Vižintinov aktivizam i iskustvo, osnovan je *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*. *Riječki Saloni*, *Biennale mladih* i *Međunarodna izložba crteža* odgajali

su lokalnu publiku i stavili Rijeku na kartu događanja u suvremenoj umjetnosti.

Predgovor u katalogu prve izložbe (1960.) uvodi nas u ideju manifestacije. ⁶ Jedan od glavnih ciljeva bio je na *pars pro toto* način prikazati događanja, sklonosti i ideje na jugoslavenskoj likovnoj sceni preko najpoznatijih autora mlađe generacije. Htjelo se predstaviti aktere koji će stvarati »jugoslavensku likovnu sutrašnjicu«. ⁷ Mlađoj generaciji na njihovim »prvim samostalnim koracima« ⁸ dana je prilika za ispitivanje svojih mogućnosti te smještanje *sebe* unutar konteksta ostalih domaćih stvaralaca. Sudionici su bili izabirani bez obzira na akademsko obrazovanje, iako je očita dominacija akademičara. Cilj je bio i stvoriti jedan od kanala kojim bi se republički umjetnički centri bolje povezali, a pojedinci bolje komunicirali. Težilo se prema jednoj sveopćoj integraciji. »Brzi i svestrani razvoj našeg likovnog života u posljednjih nekoliko godina istakao je potrebu za jednom stalnom izložbom mladih umjetnika, preko koje bi se dobila slika o putovima mlađe generacije«. ⁹

Ciljevi manifestacije najbolje se iščitavaju iz Pravilnika:

- »Čl. 1. *Biennale mladih* je izložba jugoslavenskih umjetnika, čiji je zadatak, da prikaže umjetničko stvaranje na području slikarstva i kiparstva čitave FNRJ.
- Čl. 2. *Biennale mladih* organizira galerija likovnih umjetnosti u Rijeci u suradnji i uz materijalnu pomoć Fonda Moše Pijade svake druge godine u razdoblju od juna do septembra tekuće godine.
- Čl. 3. Pravo sudjelovanja na izložbi *Biennala mladih* imade svaki punoljetni građanin FNRJ do navršene 32 godine života«. ¹⁰

Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u 60-ima

Prva izložba (1960.) (sl. 1), kao i sljedeće, imala je poseban organizacijski odbor i žiri. Tročlani sekretarijat *Biennala* činili su Vižintin, Vlado Potočnjak (predsjednik savjeta društvenog upravljanja galerije) i Marija Čanić (kustosica Moderne galerije). U žiriju za izbor radova i dodjelu nagrade bili su uz Vižintina još i Božo Bek (kustos Kabineta grafike JAZU) i Lazar Trifunović (asistent na Filozofskom fakultetu u Beogradu). Kao prva u nizu, izložba je predstavila tek 36 autora i 62 rada, ¹¹ a oba će broja tijekom godina porasti. Nagrade najboljima, u iznosu od 50 000 dinara, ¹² osigurao je Fond za kulturnu djelatnost pri Republičkom savjetu za nauku i kulturu Hrvatske. Među dobitnicima bili su

1. Fotografija postava izložbe 1. biennala mladih jugoslavenskih umjetnika u Modernoj galeriji, Rijeka, 1960. (fototeka Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka) / *Photograph of the set-up of the first Biennale of Young Yugoslav Artists in the Museum of Modern Art, Rijeka, 1960 (photo library of the Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka)*

2. Fotografija postava izložbe 2. biennala mladih jugoslavenskih umjetnika u Modernoj galeriji, Rijeka, 1962. (fototeka Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka) / *Photograph of the set-up of the second Biennale of Young Yugoslav Artists in the Museum of Modern Art, Rijeka, 1962 (photo library of the Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka)*

Franjo Dolenc iz Zagreba sa slikom *Lula na bijelom stolu*, Olga Jančić iz Beograda s radom *Preobražaj* i Andrej Jemec iz Ljubljane s *Izumrlim mjestom*. Katalog prvu izložbu reklamira kao mjesto na kojem možemo pogledati »skoro sva aktualna strujanja u malom«. ¹³ Među izloženim slikarskim djelima mnogo je stilova, ali su uočene dvije dominantne linije. Prva i snažnija (kojoj pripadaju Jančić i Jemec) ide od suvremene apstrakcije, što je neposredno nakon exatovca i *Salona 54* razumljivo, iako je ovdje podosta prerađivanja već ustaljenih vrijednosti. Druga linija jest ona nadrealizma. Obje ne donose nešto novo i čini se da su se početkom 60-ih u Jugoslaviji zaista »najosjetljivija i najaktualnija likovna pitanja pojavila na području arhitekture i u krugu tzv. likovne sinteze«. ¹⁴

Godina održavanja drugog *Biennala mladih* (1962.) važna je i za povijesti Galerije likovnih umjetnosti koja mijenja ime u Moderna galerija (sl. 2). Primjećujemo da se mladi u slikarstvu i skulpturi vraćaju nadrealizmu. Odmiče se od apstrakcije koja je postala svojevrsnim znakom »mekog jugoslavenskog socijalizma«, ¹⁵ ali još nije napuštena u potpunosti jer je upravo ovdje »registriran enformel kao jedno od novih stilskih usmjerenja (premda je enformel u svijetu 1962. već opće mjesto)«. ¹⁶ Među kvalitetnim enformelistima jest i nagrađeni Beograđanin Živojin Turinski za sliku *Vertikale 18*. Početkom 1960-ih, na nacionalnoj sceni počinje organizacija izložbi poput *Novih tendencija* koje istražuju nove medije i nova tehnološka dostignuća. Na *Biennialima* mladima je izazov pratiti nove prakse koje zahtijevaju dublju analizu i upotrebu novih saznanja. *Biennala* su za sada prihvaćala samo tradicionalno shvaćenu skulpturu i slikarstvo te još dvadesetak godina ne možemo naći autore koji rade u drugačijim medijima.

Iste godine Vanda Ekl piše: »... preživjeli smo razaranje klasične estetske baštine, prošli kroz neobuzdanu pobunu i izvojštili slobodu likovnog izraza«. ¹⁷ Već sljedeće godine, 23. siječnja 1963., na Sedmom kongresu Saveza omladine Jugoslavije, dok se činilo da je »izvojštena sloboda likovnog izraza« u Jugoslaviji dolazi do, kako Piotr Piotrowski opisuje, »svojevrsne kontraofenzive komunističke vlasti i neočekivanog napada najviših federalnih i partijskih funkcija (uključujući i samog vođu, maršala Tita) na apstraktnu umjetnost«. ¹⁸ Tito je otvoreno govorio protiv apstrakcije i obratio se konkretno mladim umjetnicima rekavši da »umjesto da veličaju postojanje Republike, bježe u apstrakciju« ¹⁹ koja je »subverzija u zdravo društveno-političko tkivo«. ²⁰ Razlozi napada nisu potpuno razjašnjeni. Iako je bila riječ o jednom od možda najoštrijih uplitanja političke vlasti u domene suvremene umjetnosti, ona nije imala važniji odjek. Nekoliko teorija pokušava objasniti događaj. Poznato je da u isto vrijeme Hruščov u SSSR-u iznosi gotovo identične stavove, što je s obzirom na raskid pomalo nelogično. Možda je Tito htio ugoditi SSSR-u u nekim 'sitnijim' stvarima kako bi se dobila naklonost, a proturječiti u nečemu važnijem, sugerira Ješa Denegri. ²¹ No, pitanje relevantnije za ovaj rad jest – kome se Tito točno obraćao? Jedna od mogućnosti jest tada aktualni enformel i ključna osoba njegove promocije – Trifunović, i/ili samoborska izložba *27 savremenih slikara* koja je skupila protagoniste enformela. ²² Jedan od mogućih i/ili jedan od odgovora mogao bi biti i Vojin Bakić. ²³ Zanimljivo je i da su na prvim *Biennialima mladima* nagrađeni isključivo apstraktni slikari i da Tito eksplicitno spominje mlade i nagrađene, te nije isključeno da su prva dva *Biennala* mogla utjecati na Titov govor.

Na trećem *Biennalu mladih* (1964.) enformel je, kao i u prošlim izdanjima, prevladao. Javljuju se i mnogobrojna djela koja spadaju u primjere tzv. novog realizma ili nove figuracije, ali prva nagrada za slikarstvo dodjeljuje se Radoslavu Turkalju iz Zagreba za apstraktni rad *Dokument skitnice*. Novinske kritike²⁴ dovode u pitanje općejugoslavenski karakter manifestacija koje ne poštuju svoje vlastite odredbe – problematizira se neprisutnost izlagača iz svih dijelova Jugoslavije, točnije potpuni izostanak izlagača iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore, te samo jedan makedonski. *Panjugoslavenski* profil sveden je na Srbiju, Sloveniju i Hrvatsku, preciznije na Ljubljano, Beograd i Zagreb, što će biti izraženo još sljedećih dvadesetak godina. Oštro se kritizira i koliko *Biennale* realno prikazuje sve prakse među mladim autorima.²⁵ Najveća smetnja jest čl. br. 6: »Na izložbi Biennale mladih izlažu se samo slike (u tehnici ulja i tempere) te skulpture u trajnom materijalu: bronca, željezo, kamen, drvo i sl.«²⁶

Na četvrtom *Biennalu mladih* (1966.) radovi prvo dvoje nagrađenih, Predraga Neškovića i Nives Kavurić-Kurtović, prikazuju javljanje posebnog usmjerenja mladih umjetnika prema novoj figuraciji. Ovaj *Biennale* dijeli godinu s početkom *nove umjetničke prakse* koja nosi karakteristike konceptualnosti, subjektivnosti, korištenja različitih medija, analitičke filozofije i lingvistike, spajanja umjetnosti i društva, kritiku umjetnosti, kritiku sustava kulture i društva itd., čiji su protagonisti umjetnici rođeni kasnih 40-ih i ranih 50-ih. *Nova umjetnička praksa* svoja je uporišta našla unutar studentskih kulturnih centara te mladih umjetnika i kritičara okupljenih oko njih. Kapitalna promjena koja se odigrala krajem 60-ih u sveukupnoj klimi *velikog odbijanja* jest izmjena senzibiliteta, politike, kulture, umjetničkog djelovanja i prije svega samoga životnog stila među ondašnjom mladeži.²⁷ Galerija SC u Zagrebu osnovana je 1962., Galerija SKC u Beogradu 1968., reaktivirana je Tribina mladih u Novom Sadu, a ŠKUC je 1972. osnovan u Ljubljani. Centri su okupljali mlade umjetnike koji su najviše bili skloni prihvaćanju novih medija i načina izražavanja te propitivanju uloge umjetnosti i umjetnika prema društvu. Galerija SC početkom 70-ih nije bila smo prostor mladih umjetnika nego »jedna od žarišnih točaka hrvatske suvremene umjetnosti«,²⁸ čija je sestrinska institucija bila galerija u Beogradu koja je sredinom 70-ih »funkcionirala kao središnja lokacija Nove umjetničke prakse«. ²⁹ Riječ je bila o izložbama baziranim na aktualnim zbivanjima u europskoj i svjetskoj umjetnosti koja nisu imala značajniju tradiciju u Zagrebu. Tradicionalističkim pravilnikom na *Biennialima mladih* stvorena je manifestacija koja je potpuno zanemarivala *novu umjetničku praksu* i

program studentskih centara – koegzistirali su kao paralelni svjetovi. *Biennale* će svoj vrhunac zanemarivanja suvremenih kretanja, tj. vlastitih propozicija, uz nekoliko izoliranih iznimaka, doživjeti 70-ih. *Salon mladih* u Zagrebu, osnovan 1968., prolazio je (i danas prolazi) kroz slične probleme. Osnovan je kao priredba umjetničke omladine pod pokroviteljstvom republike, tj. kao suradnja Centralnog komiteta Saveza omladine Hrvatske i ULUH-a. Unutar socijalističkih revolucija 1968. i zahtjevima za reforme koje odgovaraju načelima samoupravljanja, »izložbena institucija *Salona* teško da je mogla signalizirati samoorganiziran istup omladine i studenata«. ³⁰

Peti *Biennale mladih* (1969.) nastajao je u problematičnim financijskim uvjetima i bio je odgođen na godinu dana, ali valja spomenuti nagrađenog kipara Miroslava Šuteja (rad *Bum – Bum*) koji se razvijao na internacionalnim ikonama op-arta, no bez oponašanja.

Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u 70-ima

Na šestom *Biennalu* (1971.) najkvalitetniji slikari smjestili su se unutar novog realizma. Prva nagrada za slikarstvo otišla je Emilu Robertu Tanayu iz Zagreba (tada i član Biafre) za figuralne i minimalističke radove *Veronika ili o rupcu* i *Nazovite me sutra*. Ipak, »kada bismo dojmove s riječkog *Biennala* zbrojili, dobili bismo mozaik bez jedinstvene i domišljene kompozicije, ali sa zanimljivim i uzbudljivim detaljima«. ³¹ Istodobno, upozoravat će se u kritikama na ograničenost izložbe u pogledu medija. ³² Dok se na *Biennialima mladih* u rijetkim instancijama bavi novim medijima, u studentskim centrima odvijaju se potpuno drugačije prakse. *Biennale* se 70-ih održava zapostavljajući mnoge od najvitalnijih praksi među mladim umjetnicima i pokazuje nepoštivanje svoga vlastitog cilja prikazivanja svih tendencija među mladima, zanemaruje razne prijelomne prakse i upada u rutinsko žiriranje i izlaganje. Npr., tih godina na pariškim bijenalima mladih najviše se problematiziralo konceptualnu umjetnost, hiperrealizam, intervencije u urbani i prirodni prostor, film i *mail art*. Na sljedećem pariškom bijenalu, 1973. godine, od umjetnika iz Jugoslavije sudjeluje Goran Trbuljak koji je pak odbijen na *Biennalu mladih* 1977. Na jedanaestom pariškom bijenalu 1980. sudjeluje Boris Demur, također odbijen s Trbuljakom 1977. Potom, 1975. na pariškom bijenalu sudjeluje Marina Abramović. Ona sudjeluje ponovno 1977. kada s

Ulayem izvodi šesnaestosatni performans *Relacije u vremenu*. Njezin jedini doprinos *Biennialima* bio je 1971. u obliku geometrijske apstrakcije ulja na platnu. Između 1970. i 1972. u Zagrebu i Beogradu organiziraju se izložbe koje su totalni kontrasti *Biennialu*. Samo neki od primjera su izložbe *Drangularijum*, *Objekti i projekti*, *Oktobar* u Galeriji SKC u Beogradu te u Muzeju savremene umjetnosti *Mladi kritičari biraju mlade umjetnike*. Potom su to u Zagrebu *At the moment* (u veži u Frankopanskoj 2a) i unutar djelovanja Galerije SC *Izložba žena i muškaraca*, *Akcija Total*, *Poštanske pošiljke*, *Izložba starih osmrtnica*. Dobivena je samo jedna sastavnica onoga što je umjetnički svijet mlade generacije iz Jugoslavije, i to jedino ona koja umjetničko djelo shvaća u tradicionalnom muzejskom ili galerijskom kontekstu.

Cjelokupnim presjekom radova sedmog *Biennala mladih* (1973.) uvidamo da, bez sumnje, postoje dvije glavne tendencije: nadrealizam i nova, tzv. obnovljena figuracija. *Veliki događaj* nagrađenog Mehmeda Zaimovića iz Sarajeva prožet je senzibilitetom za simboliku i orijentalnim ornamentom. Povratak figuraciji nije nikako izolirani slučaj nego sveopći svjetski trend, kao što je i sve češći psihološki naboj u slikarstvu i kiparstvu. Okretanje mladih autora prema uzorima figuracije viđeno je ranije na prvom *Salonu mladih*. Ne suzdržavaju se oštre kritike. »Izložba mladih uvijek izaziva znatiželju, jer se pretpostavlja da sabire umjetnike koji su barem integrirani u sadašnjicu, a upravo to riječki Bijenale mladih nije postigao.«³³ Ekl primjećuje da ovo nije jedina revijalna izložba u Jugoslaviji (moguće je da se referira na zagrebačke *Salone*) koja se održava bez prevelikog osmišljavanja i definiranja programa i strategija na osnovi »proklamirane tradicije«,³⁴ dok sama provedba daje dojam konstantnih improvizacija, slučajnosti i kompromisa, producirajući rezultate koji su »posve efemerni«. ³⁵ Prema Elani Cvetkovej, *Biennala mladih jugoslavenskih umjetnika* »ne daju nikakav stvaralački poticaji (kao niti Salon mladih u to vrijeme), ne otvara probleme, nema strujanja i konfrontacija, sve je svedeno pod univerzalnu, konformističku formu 'od svega po malo'«. ³⁶

Kada govorimo o ranim 70-ima, valja napomenuti sljedeća događanja. U Beogradu su 1972. održani prvi u nizu *Aprilski susreti* – utjecajna omladinska manifestacija koja je kroz šest održanih izložbi uspostavila, uz ostale aktivnosti studentskih centara, drugačiji i suvremeniji pristup kulturnoj produkciji. Najznačajniji dio susreta bilo je definiranje sintagme *prošireni mediji*, a ubrzo je prerasla u važnu međunarodnu manifestaciju. Galerija SKC prve godine raspisala je jugoslavenski natječaj za tematiku proširenih medija te je posebno pozivala mlade na sudjelovanje. Izdvojili su se radovi

Trbuljaka, Slavka Matkovića i autorskog para Nuša i Srečo Dragan koji su se javili *happeningom* (formom koja na *Biennale mladih* stiže tek 80-ih) vizualno-govorne komunikacije. Na prošlom *Biennialu* par se predstavio *mail art* radovima, što je bila jedna od rijetkih instancija konceptualne umjetnosti na izložbi 70-ih. Doduše, prvi *Aprilski susreti*, osim nekoliko iznimki spomenutih umjetnika, patili su od eklekticizma i nemogućnosti znatnijeg pomicanja granica kvalitete što se u narednim godinama ispravilo.

Na osmom *Biennialu mladih* (1975.) sve je učinjeno »u dosta konformističkom uklapanju u postojeću, dominirajuću likovnu situaciju«. ³⁷ Ali nagrađeni rad *Pad* Ivice Šiška iz Zagreba pokazuje jednu vrlo individualnu morfologiju na granici organske apstrakcije i figuracije. Radovi 57³⁸ autora s *Biennala* imali su turneju Latinskom Amerikom. Na poziv Nacionalnog vijeća za kulturu Kube izložba je prenesena u muzej Avineda Cuba što je prva izložba takve vrste organizirana u Latinskoj Americi. ³⁹ Postav je potom bio prenesen u Antiguo Museo Nacional u Panamu, pod pokroviteljstvom panamskog Instituta za kulturu i Jugoslavenske ambasade. ⁴⁰ Na devetom *Biennialu mladih* (1977.) jedan dio autora priklonjen je novom realizmu a drugi više klasičnom. Nagrađen je Boris Jesih iz Škofje Loke čiji se rad *Šetajuća* bavi rodnom tematikom i objektivizacijom žene. Ostali su nagrađeni radovi apstraktni. »Ako govorimo o kulturnim krugovima mladih, na 9. izložbi Bijenala mladih, dominiraju 3 različita kruga: ljubljanski s nekom vrstom likovnog neo-realizma, zagrebački s Bijafrom i beogradski koji oblikovno nije sasvim izdiferenciran«. ⁴¹ Sveukupna kvaliteta dosad održanih *Biennala mladih* smatrana je prilično niskom. ⁴² Nove promjene u pravilniku kažu: »... izlažu se samo slike, tapiserije, objekti i skulpture isključivo u trajnom materijalu (bronca, željezo, kamen, drvo i sl.). Crteži, akvareli, kolaži i grafike se ne izlažu [...] Ne primaju se (iz tehničkih razloga) za izložbu slike dimenzija većih od 180 x 130 cm i skulptura većih od 150 cm«. ⁴³ Ove godine poznati su i odbijeni; ⁴⁴ među njima su i ključni autori hrvatske konceptualne umjetnosti kao Željko Kipke, Trbuljak i Demur, što nije iznenađujuće i u skladu je s postojanjem usporednih svjetova, a pokazatelj je krizne situacije jedne manifestacije koja se nije ažurirala već desetak godina. Jubilarni deseti *Biennale mladih* (1979.) većeg je kapaciteta ali manje interesantan, a »ovogodišnje grafičko rješenje kataloga (autora Nenada Dogana) i plakata asociraju na pomanjkanje energije i ocvalu mladost«. ⁴⁵ Najdominantnija linija ponovno je figuracija okrenuta što realnijoj mimikriji. Jasno je vidljiv pregled svih već odavno poznatih i priznatih jezika umjetnosti, ali

potpuna pomiješanost stilova i ideja nije donijela ništa novo. Zabilježena je, kao i u prijašnjim izdanjima, preokupacija figuracijom, imaginacijom, geometrijskom apstrakcijom i enformelom. Ali vrijedan je doprinos nagrađenog umjetnika Berka iz Škofje Loke koji u radovima *Jat* i *Ameropa* upozorava na agresivnost propagandističkih sredstava. Ono što je svojevrsna novina koja se počela prije naslućivati jest razbijanje trokuta Ljubljana – Beograd – Zagreb.

Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u 80-ima

Jedanaesti *Biennale* (1981.), prvi nakon Titove smrti, posvećen je 40. godišnjici komunističkog ustanka u NDH. Financije od sada stižu iz Republičkog fonda za unapređenje kulturnih djelatnosti i Općinskog fonda za kulturu Rijeke,⁴⁶ a Fond Moše Pijade više nije dio organizacije. Dolazi do mnogih promjena i mogućnosti za nove oblike umjetničke komunikacije. Od 1981. bit će sve snažniji interes za prikazivanje različitih oblika umjetničkog istraživanja, na što se već desetak godina apeliralo. U posljednji se čas na *Biennale* uključuju ne-tradicionalne forme izražavanja. U povodu analize koja je uslijedila 1987., zaključeno je da upravo jedanaesti *Biennale mladih* »dostiže svoje vrijeme i postaje mjesto relevantnog pregleda dosega umjetnosti mladih.«⁴⁷ Revitaliziran je i ovaj klasični dio manifestacije gdje je nagrađena hiperrealistica Jadranka Futur (radovi: *Predvorje*, *N. Y. C. aerodrom* i *Kiosk na Bd. St. Michel*) iz Zagreba. Ova godina zadovoljila je i standarde V. Ekl: »... treba prihvatiti i naglasiti izuzetnu značajnost ove manifestacije u sadašnjem obliku [...] uvjerava o istinskoj (ne samo reklamnoj) afirmaciji i ugledu izložbe i njenoj sve boljoj informaciji o karakterističnim pojavama u likovnom radu mladih.«⁴⁸ Angažmanom novog kustosa Moderne galerije Berislava Valušeka koji uzima u obzir sve kritike o zatvorenosti, tradicionalnosti i institucionaliziranosti, pokazuje senzibilitet za mnogo veći spektar praksi.

»Izložba postaje otvorena, aktualna i intrigantna.«⁴⁹ »Sve eksperimentalne tehnike i svi, još donedavno, ikonoklastički postupci stekli su definitivno pravo nastupa i nitko razuman se više ne skandalizira njihovom vrlo širokom prisutnošću u izražajnom repertoaru današnje umjetnosti.«⁵⁰ Dakle, ni riječka Moderna galerija nije više nove i eksperimentalne umjetničke postupke smatrala skandaloznim, što se ne može reći i za riječku publiku. Ovakve pojave u većim gradovima Jugoslavije nisu više neuobičajene. Kako je riječka publika reagirala? »Najkraće rečeno

3. Šime Strikoman, plakat izložbe za 13. *biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, 1985., Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka / Šime Strikoman, poster for the thirteenth Biennale of Young Yugoslav Artists, 1985, Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka

– nespremno.«⁵¹ Popratni program koji se sastojao od niza akcija (performansa i *happeninga*), dodatnih izložbi i projekcija filmova održavao se u Modernoj galeriji, prostorima Malog salona i na ulici, čime slučajni prolaznici postaju umjetničkom publikom. Cjelokupni program mnogi su sada smatrali »istinskom tribinom mladih.«⁵² Na TV dnevniku Novog Sada u prilogu o *Biennalu mladih jugoslavenskih umjetnika* rečeno je da su zastupljene »teško probijane aktivnosti nazvane nova umjetnička praksa njegovane kod mladih danas, performans akcija, glas ili akcije sa zvukom, zatim akcije ambijent-zvuk, taktilne komunikacije ili komunikacije u četiri oka.«⁵³ Reprerentirani su dakle oni odmakli od *izama* ili od *predmetnosti* u svom radu. Vjerni *izmičnom* opredjeljenju su realisti gdje je dominantna linija *nova slika* (kao i na *Salonima mladih* iste godine).

Da je *Biennale mladih* postao tribina mladih vidi se i po broju prijavljenih na dvanaestu izložbu (1983.) –

316 autora iz različitih gradova sa 516 djela.⁵⁴ Izabrana su 92 autora (među kojima je za najbolju izabrana Nada Alavanja iz Beograda za rad *Diptih*) i 130 radova, među kojima i 10 akcija izvan klasičnog postava.⁵⁵ Manifestacija je te godine donosila »na jednoj strani sudionike pokreta *nova umjetnička praksa*, a na drugoj svojevrsne obnovitelje slikanja i skulpture poslije konceptualizma«. ⁵⁶ Instrukcijski okvir koji je *nova slika* dobila na prošlom *Biennalu mladih* i *Salonu mladih*, na ovoj je izložbi sada »potvrđena i kao općeprisutni fenomen«. ⁵⁷ Upravo je to ona vrsta afirmacije, osim individualnog autora, kojoj *Biennale* teži. Program izvan klasičnog postava (performans, *happening*, projekcije filmova, video umjetnost, intervencije u prostoru, itd.) realizira se kroz mnoge različite medije, stilove i teme, no neke karakteristike zajedničke su svima: proučavanje odnosa i reakcija čovjeka na njegovu okolinu i uspostavljanje neposrednog kontakta umjetnika i publike. Velik dio popratnog programa najlakše je shvaćati unutar pojma *nove umjetničke prakse*. U nekim institucijama krenulo je njezino programsko obilježavanje. Svojevrsna završna čitanja pojave okupljena su na izložbama kao *Inovacije u hrvatskoj umjetnosti sedamdesetih* (Zagreb, 1982.) ili *Nova umjetnost u Srbiji 1970.–1980.* (Beograd, 1983.). Ako prepoznavanje *nove umjetničke prakse* u Rijeci nije došlo na vrijeme, sada je zajedno sa spomenutim izložbama zaokružila pojavu.

»Retro-princip ponovnog usvajanja i vrednovanja dalje i bliže historije, zahvaća manje ili više većinu izvedbi 13. Biennala (1985.)«⁵⁸ (sl. 3). Anakronistički pristup u slikarstvu nije samo karakteristika *Biennala mladih* nego internacionalna pojava koja je izazvala mnoge kontroverzije. Anakronisti svoj izvor nalaze u talijanskim umjetničkim krugovima i afirmirani su na *Venecijanskom bijenalu* 1984. Unutar ovog konteksta nalazi se i nagrađeni Damir Sokić iz Zagreba (rad *Naći grala* i *Lošim putem na istok*). Četrnaesti (1987.) *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika* (sl. 4) održavan je kada i *Mlada jugoslavenska izložba* u Zagrebu, čime se dobio najkompletniji i najobjektivniji uvid u događanja među mladim umjetnicima. Uz to, ova je izložba služila i kao početna točka nekoliko izložbi održanih u Jugoslaviji tijekom sljedeće godine, npr. *Ružičasti nihilizam*, Sarajevo; *Grupe u jugoslavenskoj umjetnosti*, Apatin; *Angažirana umjetnost*, Banja Luka; *Mlada makedonska umjetnost*, Rijeka i *Kontrolirana gesta* koja je posjetila različite gradove. Fenomen novog enformela i apstraktnog ekspresionizma prvi je put instrukcijski zaokružen na izložbi *Kontrolirana gesta*. Konceptcija se razvila iz diskusija s prošlogodišnjeg *Biennala*. Na organizaciji su radili članovi prošlogodišnje žirija Denegri, Marijan Špoljar

4. Predrag Spasojević, plakat izložbe za 14. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, 1987., Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka / Predrag Spasojević, poster for the fourteenth Biennale of Young Yugoslav Artists, 1987, Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka

i Valušek, a među izloženim radovima odmah su selektirani oni za *Kontroliranu gestu*. *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, *Kontrolirana gesta*, *Beogradski trijenale* i *Dokumenta 89* u Sarajevu, afirmirali su protagoniste monokromije u Jugoslaviji. Ovdje nije riječ o kretanjima unutar gabarita provjerenih odrednica stila nego o nadograđivanju i ekspanziji njegova jezika.

Bez obzira na raznovrsnost umjetničkih izričaja koji su prisutni na petnaestom (1989.) *Biennalu mladih* (sl. 5–6), uočena je zabrinjavajuća zajednička karakteristika: »tjeskoba, neizvjesnost, resignacija ili konsternacija, koje može izazvati teret sve težeg fizičkog opstanka i umjetničkog bivstvovanja – kod mladih još nadmašuje stvaralački naboj«. ⁵⁹ To je vidljivo u radovima nagrađenim za *Biennala* 1987. i 1989., odnosno u enformelskom *Moskoforusu* Igora Fistriča i u politički anksioznoj ambijentalnoj instalaciji *Deja vu* Bojana Štokelja iz Divače.

5. Image Liberation Organization, plakat izložbe za 15. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, 1989., Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka / *Image Liberation Organization, poster for the fifteenth Biennale of Young Yugoslav Artists, 1989, Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka*

Posljednji Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, 1991.

Od prošlog *Biennala mladih* mnogo se toga promijenilo na političkoj i društvenoj sferi. Političke nesuglasice 1991. podijelile su Jugoslaviju, a nestabilnost geopolitičke baze unutar koje je izložba oformljena, uzrokovala je komunikacijske, organizacijske i financijske zapreke. Otvorenje (sl. 7) se ipak održalo (27. lipnja 1991., istog dana kada počinju ratni sukobi u Sloveniji) pod imenom *Biennale mladih*, iako će se morati prijevremeno zatvoriti. Tiskovine će o manifestaciji koja nastaje unatoč političkim prilikama pisati: »*Biennale mladih* nastavlja predstavljati umjetnike«,⁶⁰ »*Biennale umjetnosti ne politike*«,⁶¹ a kako će se politička situacija na ljeto razvijati i – »*Biennale mladih* ne ratu«,⁶² »*Biennale* protiv rata«,⁶³ »Protest kroz umjetnost«. ⁶⁴ Ovime je manje fokusa bilo na samim radovima, a više na aktivizmu djelatnika muzeja. Međutim, vrijedno je spomenuti da je jedan od najboljih radova bio onaj Marijane Đorđević iz Beograda koja je postavila prostornu instalaciju *Mesec*. *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika* jedna je od rijetkih manifestacija jugoslavenskog karaktera koja je unutar novonastalog političkog kaosa uspjela opstati, nametnuvši smisao manifestacije same po sebi. Nakon mjesec dana što je izložba bila otvorena, a politička situacija sve drastičnija, direktor Galerije poslao je telegram kojim je sve autore, iz svih regija bivše države, pozvao na simboličan protest protiv rata. Slike su okrenute zidu, skulpture prekrivene, a video projekcije ugašene. Ovime se »željelo jednostavno iskazati nepristajanje na ratnu situaciju u Hrvatskoj«. ⁶⁵ U ekstremnim uvjetima, kao što je bila Jugoslavija 1991., zanemarivanje politike u umjetnosti već je politički čin, a apolitičnost, za koju su se neki umjetnici opredjeljivali, činila se nemogućom.

6. Fotografija intervencije na ulazu u Modernu galeriju u Rijeci, 15. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, 1989. (fototeka Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka) / *Photograph of an art intervention at the entrance to the Museum of Modern Art in Rijeka, fifteenth Biennale of Young Yugoslav Artists, 1989 (photo library of the Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka)*

7. Fotografija sa otvorenja izložbe 16. *biennale mladih*, 1991. (fototeka Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka) / Photograph of the exhibition opening, sixteenth Biennale of Young Artists, 1991 (photo library of the Museum of Modern and Contemporary Art, Rijeka)

Zaključak

Početak šezdesetih kada Tito napada apstrakciju, *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika* afirmira ovaj pravac i aktualno prati događaje na umjetničkoj sceni. No, već u drugoj polovini desetljeća *Biennala* prestaju uzimati u obzir svoju umjetničku okolinu. Sedamdesete su u Jugoslaviji prošle u znaku afirmacije i ekspanzije *nove umjetničke prakse* – dematerijalizacije umjetničkog predmeta, što je *Biennale mladih* propustio. »Ulaskom u osamdesete, u klimi deklarativnog i faktičkog postmodernističkog pluralizma, donedavni neoavangardistički radikalizam izgubio je svoje svojstvo, umnogome je istrošio svoje djelovanje«⁶⁶ – tek u tom trenutku *Biennale* se otvara novim medijima i novim umjetničkim praksama nadoknađujući propušteno. Doprinos *Biennala* alternativnoj omladinskoj sceni i progresivnoj umjetničkoj produkciji sadržan je unutar posljednjih deset godina održavanja i koliko je god imao vrijednih trenutaka, nije dostignuta razina koju su postigli studentski centri. *Biennale mladih* pojavio se unutar socijalističkog vala mladosti, razvijanja i poticanja manifestacija i institucija koje su bile prostori odgoja i samoorganizacije mladih unutar nekih politički i ideološki prihvatljivih okvira. Vrlo slična situacija bila je i sa *Salonima mladih*. S druge strane, djelatnosti studentskih galerija nastaju u klimi demonstracija iz 1968. Iz ovoga proizlazi i snažna usmjerenost na ustaljene vrijednosti modernizma na *Biennalu mladih* (i *Salonu*) i na veće radikalne prakse unutar studentskih centara. Imena koja se pojavljuju u studentskim centrima i ona koja se pojavljuju na *Biennalima* krajem 60-ih i tijekom 70-ih ne podudaraju

se. Tek tijekom 80-ih, s uvođenjem proširenih medija, javljaju se autori koji su protagonisti obaju krugova.

Revijalni karakter izložbe na kojoj je tijekom trideset godina izloženo oko 1500 autora, rezultirao je potpunim nestajanjem mnogih autora iz svijeta umjetnosti i pokazao simptom brze potrošnje umjetnika. Pojedina imena danas nalazimo u svijetu kulture, sveučilišta ili akademija. Bili su prisutni i neki od danas najpoznatijih, ključne ličnosti raznih pokreta na domaćoj i/ili internacionalnoj sceni (Abramović, Berko, Dakić, Delimar, Džamonja, Jerman, Jordan, Kavurić-Kurtović, Kipke, S. Stilinović, Šutej, Veličković i dr.). *Biennale mladih* često je prikazao upravo one radove koji odgovaraju umjetničkim morfologijama po kojima etablirane autore poznajemo i danas (Delimar, Džamonja i Stilinović). Međutim, bilo je i slučajeva gdje je izložen rad potpuno drugačiji od prakse na kojoj je izgrađena sadašnja karijera umjetnika, uzmimo npr. Abramović. Za poneke autore, npr. Jordana, Šuteja i Veličkovića, *Biennale* je bio upravo ono što je i ciljao biti – strategija kojom iz anonimnosti izlaze mladi i kvalitetni autori. Manifestacija ovakvoga velesajamskog karaktera, bez obzira na pluralizam stilova, u nekoliko je trenutaka prepoznala i afirmirala vodeće umjetničke prakse. To je ponajprije bio slučaj s novim enformelskim i apstraktnim tendencijama koje su potom daljnje razvijane na *Kontroliranoj gesti* i *Geometrijama*, izložbi čiji su koncepti nastali na *Biennalu mladih jugoslavenskih umjetnika*. Od 80-ih i sam je žiri formiran tako da odgovara promjenama te uključuje nekoliko ključnih ličnosti za valorizaciju i organizaciju nove umjetničke prakse. U žiriju i među autorima uvijek se pokušalo zadržati jednaku zastupljenost republičkih centara kako bi se poštovao demokratičan i općejugoslavenski karakter.

BILJEŠKE

* Članak je nastao na osnovi diplomskog rada obranjenog na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci te nagrađenog Nagradom »Radovan Ivančević« Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske za najbolji diplomski rad u 2014. godini. Rad je izrađen pod mentorstvom dr. sc. Julije Lozzi Barković.

1 ANA-MARIA MILČIĆ, *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u Rijeci*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2014.

2 DAINA GLAVOČIĆ, *Biennale mladih*, u: Boris Vižintin: 1921.–2001., Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja, Rijeka, 2009., 37–39.

3 BERISLAV VALUŠEK, *Strategije promjena: likovna Rijeka 1980.–1995.*, Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskoga primorja, Rijeka, 2007.

4 LJILJANA DOMIĆ, *Mjere i mijene*, Dometi, XII/10 (1979.), 31–36.

5 IVICA ŽUPAN, *Exat i drug(ov)i*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2005., 200.

- 6 BORIS VIŽINTIN, BOŽO BEK, LAZAR TRIFUNOVIĆ, *Predgovor*, u: Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, katalog izložbe, Moderna galerija, Rijeka, 18. 6. – 31. 8. 1960., 4.
- 7 RADOSLAV PUTAR, *I. biennale mladih na Rijeci*, Vjesnik Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, XXI/4913 (30. rujna 1960.), 16.
- 8 BORIS VIŽINTIN, BOŽO BEK, LAZAR TRIFUNOVIĆ (bilj. 6), 4.
- 9 Ibid., 4.
- 10 Ibid., 2. Dobna granica za izlagače povisila se za tri godine (35 godina starosti) na četvrtom *Biennalu mladih*.
- 11 –, *Zatvorena izložba Biennale mladih u Rijeci*, Vjesnik, XXI/4888 (1. rujna 1960.), 10.
- 12 BORIS VIŽINTIN, BOŽO BEK, LAZAR TRIFUNOVIĆ (bilj. 6), 4.
- 13 Ibid.
- 14 RADOSLAV PUTAR (bilj. 7), 16.
- 15 IVICA ŽUPAN (bilj. 5), 158.
- 16 BERISLAV VALUŠEK, *Binarni ritam promjena*, Vijenac: književni list za kulturu i znanost, VIII/175 (16. studenoga 2000.), 35.
- 17 VANDA EKL, *Naša mlada likovna generacija*, Republika, I/8 (1962.), 405.
- 18 PIOTR PIOTROWSKI, *Mitovi geometrije*, u: Avangarda u sjeni Jalte: umjetnost Srednjoistočne Europe u razdoblju 1945.–1989., (ur.) Ljiljana Kolečnik, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2011., 103.
- 19 JEŠA DENEGRİ, *Politički napad na apstraktnu umjetnost početkom 1963.*, 2011., URL: <http://www.avantgarde-museum.com/hr/projects/standstill/tekstovi/4304/> (12. 2. 2014.).
- 20 ZVONKO MAKOVIĆ, *Pedesete u Hrvatskoj: likovne umjetnosti, politika i društvo*, u: Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih, Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole, (ur.) Krešimir Bagić, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2008., 115.
- 21 JEŠA DENEGRİ (bilj. 19).
- 22 Ibid.
- 23 Prema razgovoru s Lidijom Butković-Mičin, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 25. travnja 2014.
- 24 DUBRAVKO HORVATIĆ, *Treći bijenale mladih u Rijeci*, Telegram, V/225 (1964.), 30.
- 25 Ibid., 30.
- 26 Arhiv Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci (dalje: Arhiv MMSU), Fond Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, kut. 3, fol. 12, Pravilnik za IV. jugoslavenski biennale mladih.
- 27 JEŠA DENEGRİ, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, Studentski kulturni centar Beograd, Beograd, 2003., 5.
- 28 LJILJANA KOLEŠNIK, *Konfliktne vizije moderniteta i poslijeratna moderna umjetnost*, u: Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.–1974., katalog izložbe, Muzej suvremene umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2. 12. 2011. – 5. 2. 2012., 131.
- 29 Ibid., 191.
- 30 IVANA MANCE, *Stari salon mladih*, 30. 9. 2008., URL: <http://stari.kulturpunkt.hr/i.php/kulturoskop/215/> (24. 2. 2014.).
- 31 VLADIMIR MALEKOVIĆ, *Pokusi sa slikom ili probe života*, VUS, XX/109 (11. kolovoza 1971.), 26.
- 32 ŽELJKO SABOL, *Pogled u sutrašnjicu*, Hrvatski tjednik, I/18 (20. kolovoza 1971.), 20.
- 33 VANDA EKL, *Karišik namjesto doživljaja*, Vjesnik, XXXIII/7479 (1. rujna 1973.), 299.
- 34 Ibid., 288.
- 35 Ibid.
- 36 ELENA CVETKOVA, *7. biennale mladih u Rijeci, stare boljke*, Večernji list, XVII/4326 (22. kolovoza 1973.), 21.
- 37 ZRINKA NOVAK, *Mladost bez rizika*, Oko, V/91 (1975.), 12.
- 38 –, *Izložba jugoslavenskih slikara u Havani*, Vjesnik, XXXVII/10509 (21. studenoga 1976.), 8.
- 39 Ibid.
- 40 –, *Izložba jugoslavenske umjetnosti u Panami*, Novi list, XXXI/59 (11. ožujka 1977.), 9.
- 41 ZRINKA NOVAK, *Smirena radost*, Oko, VII/142 (1977.), 14.
- 42 DARKO GLAVAN, *Bez ugledanja u svjetske uzore*, VUS, XXVI/1317 (6. kolovoza 1977.), 18.
- 43 Arhiv Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci (bilj. 26).
- 44 BERISLAV VALUŠEK, *Vrijeme promjena, 1986.–1990.*, u: Strategije promjena: likovna Rijeka 1980.–1995., Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskoga primorja, Rijeka, 2007., 118.
- 45 LJILJANA DOMIĆ (bilj. 4), 34.
- 46 BORIS VIŽINTIN, *XI. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, katalog izložbe, Moderna galerija, Rijeka, 1981., 6.
- 47 BERISLAV VALUŠEK (bilj. 44), 130.
- 48 VANDA EKL, *Bogatstvo stilova*, Večernji list, XXV/6753 (9. kolovoza 1981.), 19.
- 49 BERISLAV VALUŠEK (bilj. 44), 130.
- 50 JEŠA DENEGRİ (bilj. 27), 13.
- 51 MILAN ZINAIĆ, *Budimo realni, tražimo nemoguće*, Novi list, XLIII/137 (13. lipnja 1989.), 31.
- 52 GORDANA MILIĆ, *Istinska tribina mladih*, Novi list, XXXV/135 (11. lipnja 1981.), 33.
- 53 Arhiv MMSU, Fond Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, kut. 11, fol. 56, Transkript s TV dnevnika, Novi Sad, 2. 7. 1981.
- 54 GORDANA MILIĆ, *Aktualno likovno stvaralaštvo*, Novi list, XXXVII/133 (8. lipnja 1983.), 34.
- 55 Ibid.
- 56 JOSIP ŠKUNCA, *Blijesak crnog humora*, Vjesnik, XLIV/12936 (7. rujna 1983.), 18.
- 57 BERISLAV VALUŠEK, *12. Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, Dometi, IX/65 (5. listopada 1983.), 67.
- 58 BERISLAV VALUŠEK, *Sekcije proširenih medija*, u: 13. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, katalog izložbe, Moderna galerija, Rijeka, 27. 6. – 30. 9. 1985., 63.
- 59 VANDA EKL, *Čar neusiljenog tragalaštva*, Vjesnik, L/15029 (22. srpnja 1989.), 22.
- 60 VANJA VINKOVIĆ, *Biennale mladih nastavlja predstavljati umjetnike*, Ri Telefax, II/62 (13. ožujka 1991.), 27.
- 61 LAURA MARCHIG, *Biennale d'arte, non di politica*, La voce del popolo, XLVII/134 (8. lipnja 1991.), 19.
- 62 –, *Biennale giovani: no alla guerra*, La voce del popolo, XLVII/176 (31. srpnja 1991.), 18.
- 63 Ibid.
- 64 D. HERCEG, *Biennale protiv rata*, Vjesnik, LLI/15755 (31. srpnja 1991.), 21.
- 65 GORDANA MILIĆ, *Slike licem prema zidu*, Novi list, XLV/176 (31. srpnja 1991.), 32.
- 66 JEŠA DENEGRİ (bilj. 27), 13.

REFERENCES

- , *Biennale giovani: no alla guerra*, La voce del popolo, XLVII/176 (31. July 1991), 18.
- ELENA CVETKOVA, *7. biennale mladih u Rijeci, stare boljke*, Večernji list, XVII/4326 (22 August 1973), 21.
- JEŠA DENEGRİ, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, Studentski kulturni centar Beograd, Beograd, 2003.
- JEŠA DENEGRİ, *Politički napad na apstraktnu umjetnost početkom 1963.*, 2011, URL: <http://www.avantgarde-museum.com/hr/projects/standstill/tekstovi/4304/> (12/02/14).
- LJILJANA DOMIĆ, *Mjere i mijene*, Dometi, XII/10 (1979), 31–36.
- VANDA EKL, *Naša mlada likovna generacija*, Republika, I/8 (1962), 405.
- VANDA EKL, *Karišik namjesto doživljaja*, Vjesnik, XXXIII/7479 (1 September 1973), 299.
- VANDA EKL, *Bogatstvo stilova*, Večernji list, XXV/6753 (9 August 1981), 19.

- VANDA EKL, *Čar neusiljenog tragalaštva*, Vjesnik, L/15029 (22 July 1989), 22.
- DARKO GLAVAN, *Bez ugledanja u svjetske uzore*, VUS, XXVI/1317 (6 August 1977), 18.
- DAINA GLAVOČIĆ, *Biennale mladih*, in: Boris Vižintin: 1921.–2001., Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja, Rijeka, 2009, 37–39.
- D. HERCEG, *Biennale protiv rata*, Vjesnik, LLI/15755 (31 July 1991), 21.
- DUBRAVKO HORVATIĆ, *Treći bijenale mladih u Rijeci*, Telegram, V/225 (1964), 30.
- , *Izložba jugoslavenskih slikara u Havani*, Vjesnik, XXXVII/10509 (21 November 1976), 8.
- , *Izložba jugoslavenske umjetnosti u Panami*, Novi list, XXXI/59 (11 March 1977), 9.
- LJILJANA KOLEŠNIK, *Konfliktne vizije moderniteta i poslijeratna moderna umjetnost*, in: Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.–1974., exhibition catalogue, Muzej suvremene umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2 December 2011 – 5 February 2012, 127–207.
- ZVONKO MAKOVIĆ, *Pedesete u Hrvatskoj: likovne umjetnosti, politika i društvo*, in: Način u jeziku/Knjizevnost i kultura pedesetih, Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole, (ed.) Krešimir Bagić, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2008, 111–120.
- VLADIMIR MALEKOVIĆ, *Pokusi sa slikom ili probe života*, VUS, XX/109 (11 August 1971), 26.
- IVANA MANCE, *Stari salon mladih*, 30 September 2008, URL: <http://stari.kulturpunkt.hr/i.php/kulturoskop/215/> (24/02/14).
- LAURA MARCHIG, *Biennale d'arte, non di politica*, La voce del popolo, XLVII/134 (8 June 1991), 19.
- ANA-MARIA MILČIĆ, *Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika u Rijeci*, MA Thesis, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2014.
- GORDANA MILIĆ, *Istinska tribina mladih*, Novi list, XXXV/135 (11 June 1981), 33.
- GORDANA MILIĆ, *Aktualno likovno stvaralaštvo*, Novi list, XXXVII/133 (8 June 1983), 34.
- GORDANA MILIĆ, *Slike licem prema zidu*, Novi list, XLV/176 (31 July 1991), 32.
- ZRINKA NOVAK, *Mladost bez rizika*, Oko, V/91 (1975), 12.
- ZRINKA NOVAK, *Smirena radost*, Oko, VII/142 (1977), 14.
- PIOTR PIOTROWSKI, *Mitovi geometrije*, in: Avangarda u sjeni Jalte: umjetnost Srednjoistočne Europe u razdoblju 1945.–1989., (ed.) Ljiljana Kolečnik, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2011, 101–141.
- RADOSLAV PUTAR, *I. biennale mladih na Rijeci*, Vjesnik Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, XXI/4913 (30 September 1960), 16.
- ŽELJKO SABOL, *Pogled u sutrašnjicu*, Hrvatski tjednik, I/18 (20 August 1971), 20.
- JOSIP ŠKUNCA, *Blijesak crnog humora*, Vjesnik, XLIV/12936 (7 September 1983), 18.
- BERISLAV VALUŠEK, *12. Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, Dometi, IX/65 (5 October 1983), 65–70.
- BERISLAV VALUŠEK, *Sekcije proširenih medija*, in: 13. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, exhibition catalogue, Moderna galerija, Rijeka, 27 June – 30 September 1985, 62–63.
- BERISLAV VALUŠEK, *Binarni ritam promjena*, Vijenac: književni list za kulturu i znanost, VIII/175 (16 November 2000), 35.
- BERISLAV VALUŠEK, *Strategije promjena: likovna Rijeka 1980.–1995.*, Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskoga primorja, Rijeka, 2007.
- BERISLAV VALUŠEK, *Vrijeme promjena, 1986.–1990.*, in: Strategije promjena: likovna Rijeka 1980.–1995., Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskoga primorja, Rijeka, 2007, 117–127.
- VANJA VINKOVIĆ, *Biennale mladih nastavlja predstavljati umjetnike*, Ri Telefax, II/62 (13 March 1991), 27.
- BORIS VIŽINTIN, *XI. biennale mladih jugoslavenskih umjetnika*, exhibition catalogue, Moderna galerija, Rijeka, 1981.
- BORIS VIŽINTIN, BOŽO BEK, LAZAR TRIFUNOVIĆ, *Predgovor*, in: Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika, exhibition catalogue, Moderna galerija, Rijeka, 18 June – 31 August 1960, 4–5.
- , *Zatvorena izložba Biennale mladih u Rijeci*, Vjesnik, XXI/4888 (1 September 1960), 10.
- MILAN ZINAIĆ, *Budimo realni, tražimo nemoguće*, Novi list, XLIII/137 (13 June 1989), 31.
- IVICA ŽUPAN, *Exat i drug(ov)i*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2005.

ARCHIVAL SOURCES

Arhiv Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci, Fond Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika: kut. 3, fol. 12, Pravilnik za IV. jugoslavenski biennale mladih; kut. 11, fol. 56, Transkript s TV dnevnika, Novi Sad, 2. 7. 1981.

Summary

Ana-Maria Milčić

Biennale of Young Yugoslav Artists in Rijeka, 1960–1991

The Biennale of Young Yugoslav Artists (Biennale mladih jugoslavenskih umjetnika) was an art event organized in the Museum of Modern Art (today Museum of Modern and Contemporary Art) in Rijeka between 1960 and 1991. It appeared within the socialist wave of youth, development, encouraging youth manifestations and institutions, decentralization of various activities and the state's opening to the West, and ended with the dissolution of Yugoslavia. The Biennale was open for participation of artists from the entire state aged between 18 and 35, regardless of their academic education. Exhibited and awarded works were selected by a jury composed of art historians from different parts of Yugoslavia. The Biennale was conceived as a review

exhibition which would display all tendencies, practices and ideas in visual arts produced by the younger generation of artists. Its role was also to identify, make established and further promote talented young artists, as well as assess and document individual tendencies and movements in visual arts. The review character of the exhibition resulted in a multitude of styles and ideas, making it difficult to individuate the dominant features of some editions of the Biennale. However, there recur one or two tendencies that preoccupied the majority of artists. The consistency to achieve the set goals depended on the staff of the Museum of Modern Art and consequently on the jury, and varied from year to year. The Biennale, Salon 54 (and subsequent Salons) and the International Exhibition of Original Drawings (Međunarodna izložba originalnog crteža) were art manifestations held in the Museum of Modern Art which had a significant impact on the development of the local cultural scene and on raising the awareness of the audience which up to that point had not been offered any important events related to visual arts. Some editions of the Biennale did not entirely succeed in presenting the most recent artistic tendencies and were held contemporarily to events organized mostly in student cultural centres, covering and evaluating the completely different and already established practices.